

Особливості земельних відносин в Київській Русі: окремі аспекти*Гримайло М. О.*

Сумський національний аграрний університет, м. Суми

grimaylo1992@ukr.net

Визначено особливості земельних відносин доби Київської Русі. Проблема полягає в тому, щоб з'ясувати правові засади та механізм реалізації права власності на землю.

Ключові слова: земельні відносини, земельний кадастр, власність на землю, оренда землі, спадкування землі, витоки земельного кадастру.

Розвиток державності на території сучасної України має глибоке історичне коріння. Київська Русь підтверджує першу форму державності на українських землях. За часів правління Ярослава Мудрого Київська Русь досягла найбільшої потужності, що знайшло своє відображення у появі збірника правових норм — Руської правди. Без заперечення, цей нормативно-правовий акт є однією з найперших писемних пам'яток звичаєвого права. Її деякі норми були присвячені регулюванню широкого кола земельних відносин, таких як власність на землю, оренда, спадкування землі, витоки земельного кадастру. Характерними рисами розвитку права цього періоду були: відсутність чіткого розмежування на галузі права, тобто земельні відносини не виокремлювалися як окремі, а були тісно пов'язані з нормами цивільного, спадкового, кримінального права; об'єктами правовідносин були: рухоме і нерухоме майно, худоба, земля, гроші, раби; суб'єктами правовідносин були лише вільні люди. В ролі суб'єкта права власності та володіння, зокрема і на землю, виступали фізичні особи (князь, боярин, тіун, смерд) та юридичні особи (монастирі, верви, роди, єпископства). Тобто можна говорити як про індивідуальне, так і колективне право власності [4, с. 64].

Отже, метою нашого дослідження є виокремлення особливостей земельних відносин Київської Русі та механізм їх реалізації.

У Київській Русі землеволодіння та землекористування мали складну систему, що розвивалася протягом IX–XIII століть. Основними формами землеволодіння були княже, боярське, церковне та общинне (селянське) землекористування. Право власності відповідно до Руської правди розумілося як право володіння, користування та розпорядження майном. Саме з появою поняття «власність» почалося розшарування суспільства на класи — власників земельних угідь (феодалів) та залежного населення.

Характеризуючи княже землеволодіння, необхідно зазначити, що вся земля формально вважалася власністю князя, оскільки він був верховним правителем. Князь міг роздавати землі дружинникам, боярам і монастирям за службу або як пожалування. Такі землі часто називали «вотчинами», бо їх можна було передавати у спадок. Боярське землеволодіння виникало, як правило, з факту отримання землі від князя або завоювання земель. Ще однією формою землеволодіння було церковне землеволодіння. З X століття церква отримувала великі земельні наділи від князів. Землі обробляли

залежні селяни, а прибутки йшли на потреби храмів, монастирів і духовенства. Селянське (общинне) землекористування полягало в колективному володінні землею в сільських громадах. Земля в общині періодично перерозподілялася між членами громади.

В X ст. на території Київської Русі з'являється нова тенденція: якщо у великих землеволодільців (князів, бояр та церкви) немає потреби в використанні своїх земель, або виникають проблеми з обробленням своїх наділів, власники можуть здати землю в оренду. В Руській Правді така форма земельних правовідносин отримала назву ролейного, або землеробського за купу. Селянин-орендар зазвичай, окрім орендованої землі, міг отримати у користування, за окрему плату (як правило, частину врожаю), рухоме майно — коня, плуг, знаряддя обробки [2, с. 37]. Таким чином, оренда землі в Київській Русі як явище існувала, але в іншій формі.

У Київській Русі система спадкування землі була тісно пов'язана з політичною структурою держави та традиціями князівської влади. Основні принципи спадкування розвивалися з урахуванням родового устрою та феодалних відносин. Саме Ярослав Мудрий застосував принцип старшинства у межах родини під час розподілу земель і політичної влади. Його «ряд» — заповіт синам — уперше встановив порядок престолонаслідування на Русі, за принципом від старшого брата до наступного за віком, тобто в порядку родового старійшинства [3, с. 147].

Отже, розвиток земельних відносин доби Київської Русі був достатньо самобутнім та мав правове підґрунтя. Система землеволодіння у Київській Русі базувалася на князівській владі, а землекористування мало як приватні, так і общинні форми. З розвитком феодалних відносин князі, бояри та церква зосереджували у своїх руках дедалі більше земель, що сприяло формуванню залежного селянства.

Список використаних джерел

1. *Гришко В. І., Чикун Т. М.* Історія розвитку земельних правовідносин в часи Київської Русі // Збірник тез учасників Регіональної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми природоохоронного законодавства», 10 червня 2022 р. — Рівне: НУВГП, 2022. — С. 34–38.
2. *Донець О. В.* Правове регулювання використання й охорони земель в Україні до 1917 року // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. Серія «Право». — Випуск 32, Том 2. — С. 146–150.
3. *Макушев П. В.* Правове регулювання відносин власності і володіння на українських землях у складі Київської Русі. URL: <https://surli.cc/apyyypu> (дата звернення: 22.02.2025)